

А. М. Талах

*старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Університету державної фіскальної служби України*

ЗЛОЧИННІСТЬ У РЕЛІГІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Для сучасної України характерний сплеск релігійної активності, оскільки останніми роками свобода віросповідання реалізується на практиці по-справжньому. Разом з тим ця ж свобода створює деякі передумови для зловживань нею. Слід визнати, що злочинність в релігійному середовищі порівняно невелика, якщо її порівнювати з іншими сферами, наприклад, зі злочинністю в сфері економіки. Однак і така злочинність може містити в собі реальну загрозу для суспільства.

Слід усвідомлювати, що злочинність в релігійному середовищі залишається фактично латентною, оскільки жертви злочинів, що знаходилися під нетрадиційними технологіями впливу з боку лідерів релігійних організацій, не вважають себе жертвами і не звертаються за захистом, зберігаючи своє положення в таємниці від близьких та громадськості. І тільки факти, що стали предметом розгляду громадськості, в тому числі і світової, а також міжнародної кримінальної юстиції, дають кримінальну статистику.

Вміло організована і своєрідна «закритість» від суспільства релігійних (квазірелігійних) організацій, застосування нетрадиційних технологій підпорядкування адепта волі лідера організації, використання подібних технологій з різною метою (в тому числі і в терористичних цілях), латентний характер злочинності в релігійному середовищі роблять проблему протидії злочинності в такому середовищі завданням складним і важливим. Водночас ті ж обставини і обумовлюють актуальність проблеми вивчення злочинності в релігійному середовищі.

Основу дослідження склали праці провідних вчених сучасності і минулого з питань кримінології, філософії, психології та психології релігії, міжособистісних відносин в релігійному і навколо релігійному середовищі, праці з теорії права, теорії кримінального права, соціології релігії.

Великий внесок у розуміння проблеми злочинного і релігійного внесли Ю.М. Антонян, В.І. Арештов, М. Байрак, А.Я. Вилке, Р.Р. Галіакбаров, В.Ф. Гегель, Т. Гоббс, Е. Дюркгейм, В.В. Ключков, Є.П. Кім, Т. Леоненко, Г.П. Лупарев, Л.Н. Мітрохін, СВ. Познишев, К.Б. Привалов, П.В. Пчелінцев, А.М. Руткевич, П.А. Сорокін, Сьомін С. З. Фрейд, М.М. Шейнман, Ю.В. Тихонравов, Д. Фрезер, К.Г. Юнг.

Метою статті є дослідження актуальних особливостей злочинності пов'язаної з діяльністю

релігійних організацій та проаналізувати існуючі в кримінології підходи до проблеми злочинності в релігійному середовищі.

Насамперед, маємо відмітити, що в західних країнах проблемам злочинності в релігійному середовищі приділялось більше уваги. Це пов'язано з тим, що суспільство західних країн ще з шістдесятих років ХХ століття випробувало на собі «вплив» нових релігійних культів, було стурбоване проблемою залучення молодих людей у секти і питаннями, пов'язаними з психічною реабілітацією осіб, які зазнали впливу «нетрадиційних релігійних технологій». Було помічено, що лідери деяких релігійних організацій в короткий термін набували собі нечуваних статків шляхом нещадної експлуатації своїх «побратимів по вірі». Члени релігійних сект ставали не просто маріонетками в руках лідера, вони практично втрачали здатність орієнтуватися в життєвих цінностях.

Однак, зарубіжні дослідники, зіставляючи злочинність і релігійність в суспільстві, роблять нерідко висновки що виключають одне одного. Протиріччя пояснюються відсутністю методик, які адекватно відображають взаємозалежність релігійності і злочинності. Прості варіанти методик об'єктивного, достовірного та системного результату не дають. Проблематика релігійного і злочинного стала актуальною буквально кілька десятків років тому, коли деякі релігійні спільноти стали переслідувати політичні цілі і коли в світі почала зростати кількість осіб, які опанували нетрадиційні технології підпорядкування адепта своїй волі. Тому сама задача дослідження кримінологічних характеристик релігійного середовища висуває нові і маловивчені питання [1, с. 51].

У всіх релігійних (квазірелігійних) організаціях застосовуються, загалом, одні і ті ж технології, використовуються одні й ті ж принципи, одні і ті ж методи деформації свідомості. Різниця в «технологіях» дуже невелика і обумовлена вона цільовими (ідеологічними) установками лідерів організацій того чи іншого типу. Є лідери організацій, що тяжіють до змішання релігійних поглядів з політичними, до змішання влади релігійної і світської, тому в їх діяльності частіше проявляються елементи політики і боротьби за владу. Лідери організацій іншого типу переслідують суто економічні інтереси. Вони орієнтовані на «спокійний» варіант обережного, неквапливого, професійного, технологічного, багаторічного «вичавлювання

поту» зі своїх adeptів. Їх мало цікавить ідеологія і політика, але цікавлять економіка, бізнес, фінансовий результат – адже вони прагнуть забезпечити собі комфортні матеріальні і психологічні умови існування в суспільстві до кінця своїх днів. Лідери «нетрадиційних» організацій іншого типу тяжіють до дій рішучих і дещо поспішних, тому як засіб досягнення економічних і політичних цілей застосовують, в тому числі, і терор.

Отже, небезпека деяких релігійних організацій для суспільства очевидна. Історія людства дає чимало прикладів, коли навіть авторитетні та навіть дуже авторитетні релігійні організації вчиняли не зовсім розумно. Наприклад, існування в системі католицизму інквізиції. Дана проблема й досі не має однозначної відповіді, незважаючи на визнання католицизмом деяких своїх помилок. Неможливість правильно зорієнтуватися в житті, керуючись релігійним світосприйняттям, веде до неможливості мати і відповідну правосвідомість. Небезпечні для суспільства релігійні організації існують, їх небезпека зростає. Загроза суспільству від цих організацій полягає в тому, що в них пригнічується особистість адепта, рядовий член громади позбавляється самостійності [2, с. 137].

Вивчення проблем злочинності в релігійному середовищі ускладнюється й тим, що спектр релігійних організацій за формами і методам діяльності є гранично широким, як і зміст релігійної практики, релігійного культу, організаційної структури і т. д.

Сам понятійний апарат, що стосується такого явища суспільного та індивідуального життя як релігія, є досить складним і малознайомим для нерелігієзнавця. Але сама проблема релігії як предмета дослідження в зв'язку з вивченням злочинності в релігійному і навколорелігійному середовищі не може бути обмежена лише понятійним апаратом.

Кримінологічний підхід до релігії як інституту, що не сприяє людині у виборі вірних життєвих орієнтирів досить поширений в атеїстичних теоріях.

Релігія, згідно поглядів атеїстів, дезорієнтує людей в пізнанні і перетворенні світу, закріплює і увічніює залежність людини від природних і соціальних сил [3, с. 212].

Одним з яскравих представників атеїстичного підходу належить марксизм. Він, як цілісна система поглядів, включає в себе і релігієзнавчу, і правознавчу складові. Марксисты в своїх роботах досить повно розглянули обидві ці складові. Так, в основі даного кримінологічного підходу до оцінки релігії лежить фундаментальне положення марксизму про причини, що лежать в основі всіх соціальних і духовних процесів. Головною причиною є класова структура суспільства і антагонізм класових інтересів. Оскільки процес експлуатації в сучасному суспільстві супроводжується криза-

ми, до числа яких можна віднести і злочинність, то релігія, що закріплює і підтримує експлуаторський лад, стає засобом закріплення злочинності. «Подібно опіуму релігія веде людей від реальності, подолання труднощів, заважає пізнати справжню природу їх життєвих проблем, перешкоджає їх подоланню» [4, с. 112].

Ідеологією, що вводить людину в оману, релігію розглядали не тільки марксисты. Поль Анрі Гольбах, французький філософ (1723-1789), автор таких робіт як «Викрите християнство», «Священна зараза» та інших писав: «Чи можна знайти кращий спосіб спонукати і штовхнути погану людину на злочин, як переконавши його в тому, що є істота, що володіє правом прощати несправедливість, хижацтво, віроломство?», Гольбах розглядав релігію як знаряддя гноблення народу державою, дворянством, духовенством [5].

У свою чергу, З. Фрейд, представник «так званої» біосоціальної теорії злочинності, теж вельми критично ставився до релігії як інституту, що допомагає людині досить адекватними реаліям сприймати світ. У той же час він вважав, що для соціально пригноблених, пригнічених, для неосвічених людей релігія є засобом, що утримує цю категорію людей від асоціальних актів, для людей же розвинених, знаючих, культурних релігія нічого не може дати позитивного. «Релігія безсумнівно справила людській культурі велику послугу, зробила для приборкання асоціальних потягів багато, але недостатньо» [6, с.176].

У той же час, релігія розумілася і розуміється зараз як основа державного і громадянського союзу, і тому захист релігії від посягань на неї є одним із завдань держави.

Релігія дуже складне явище суспільного і приватного життя, для розуміння і вивчення умов і причин протиправної поведінки в середовищі віруючих і в навколорелігійному середовищі. Немає жодної соціальної області або сфери діяльності, крім, мабуть, економіки, де самі умови є такими ж складними складовими для їх розуміння в зв'язку з вивченням злочинності в цьому середовищі. Але якщо проблемами злочинності в сфері економіки займаються спеціальні структури в правоохоронних органах, і ці структури мають реальну практику в боротьбі з економічною злочинністю, то структур, що борються зі злочинністю в релігійному і навколорелігійному середовищі, немає.

Релігія (конкретна релігія) може бути досить складною оргструктурою, і може бути за своєю структурою самою примітивною. Особлива структура організації, а головне, інша методологія управління дозволяють вирішувати завдання надзвичайної складності і забезпечують стійкість самої структури. Все це накладає певний відбиток на вивчення проблем кримінології релігії.

При вивченні злочинності в релігійному і навколорелігійному середовищі не можна не враховувати організаційні принципи їх діяльності і, разом з тим, не враховувати величезну різноманітність цих організаційних схем. Навряд чи сутність злочинності може бути обумовлена організаційними особливостями. У той же час структура організації може побічно охарактеризувати способи дій, що застосовуються нею. Глибоке наукове опрацювання всіх сторін діяльності, в тому числі, і самої теорії релігії, роблять дослідження причин і умов злочинності в релігійному середовищі проблемним завданням, що вимагає вирішення [7, с. 87].

Так, твердження, що релігія є основа морального порядку, є одним з найдавніших у суспільній думці.

Чи негативно відноситься до протиправної поведінки релігія?

У 1968 році Т. Хірши спробував це з'ясувати щодо дітей та прийшов до парадоксального висновку, що «ні відвідуваність недільної школи, ні релігійність батьків, ні власні переконання дітей не впливають на схильність до протиправної поведінки» [8].

Надалі відбулася низка аналогічних досліджень, які також не змогли встановити будь-якого зв'язку між релігійністю і делінквентністю. Бачачи, що розгляд релігії як сукупності особистих вірувань і відповідних установок поведінки в принципі непродуктивно для вирішення поставленої проблеми, але буде постійно приводити до суперечливих висновків, Р. Старк вважав за потрібне перейти від психологічного трактування до соціологічного. Нова ідея Р. Старка полягала в тому, що релігійність веде до законслухняності не на індивідуальному рівні – через почуття провини і страху перед відплатою, – а на рівні групи. Відповідно з цією ідеєю, головним фактором, що утримує дитину від протиправної поведінки, є не його відвідування церкви або його особиста віра в існування пекла, а те, що більшість його друзів релігійні. «Там, де велика частина дітей релігійні, рівні релігійності і делінквентності завжди обернено пропорційні» [9, с. 137].

Якщо ж звернутися до мікроклімату замкнених релігійних меншин, то навіть якщо в рамках цих меншин релігійна людина буде вести себе законслухняно, це зовсім не означає, що вона буде лояльною до законодавства, підтримуваного панівною релігійною громадою. Навпаки, така диспозиція може служити основою для міжконфесійних конфліктів. Причому, чим вище в даному випадку буде релігійність антогоністичних груп, тим імовірніше конфлікт і тим запеклішою він буде протікати. У такому випадку цілі групи, рухомі потужним релігійним імпульсом, будуть негативно ставитися до чинних законів і живити схильність до їх порушення.

Були зроблені і спроби спростувати ідею, що релігія стримує делінквентність в умовах високої релігійності групи або суспільства. Ці дослідження проводилися в США серед підлітків і молодих людей у різні роки. Положення, згідно з яким чим більш релігійна людина, тим менше вона схильна до протиправної поведінки, отримало серйозний виклик в 60-х роках в дослідженнях, які не знайшли цьому емпіричного підтвердження.

Т. Хірши і Р. Старк в 1969 році доводили, що релігійні юнаки нітрохи не більш моральні, ніж нерелігійні. Деякі кримінологи навіть прийшли до висновку, що релігія, навпаки, може швидше сприяти протиправній поведінці. Кримінолог Е. Шур стверджував, що організована релігія частково несе відповідальність за масштаби проблем зі злочинністю в США. Цілий ряд досліджень не виявив серед студентів ніякого зв'язку між релігійною атмосферою і схильністю до протиправної поведінки [10, с. 53].

Були й такі результати дослідження – релігія може бути найбільш ефективним засобом профілактики протиправної поведінки дорослих в умовах безрелігійного і кризового (дезорієнтованого) суспільства, оскільки тут всі механізми соціального контролю відсутні.

Дослідження про зв'язок релігії і злочинності дають суперечливі результати, що багато хто пояснює різними соціальними контекстами, в яких розглядається цей зв'язок, а також фактичною відсутністю достатньо обґрунтованої методики вимірювання та якісного визначення зв'язку між релігійністю і делінквентністю. Тихонравов Ю.В. наводить результати проведених емпіричних досліджень, спрямованих на вивчення відносин релігійності і делінквентності. Так, наводиться 21 оригінальне джерело, для яких відносини між релігійністю і делінквентністю були головною темою. Всі дослідження виконані в останні десятиліття. З цих джерел чотири не виявляють істотного стримуючого впливу релігії на протиправну поведінку ні за яких умов. Частина досліджень стверджує, що високорелігійне середовище здатне ефективно протистояти злочинності. Тихонравов Ю.В. на це зауважує: «Однак багато кримінологів не беруть до уваги, що найбільш сприятливим релігійним кліматом є теократія, тобто закріплення релігійних імперативів не тільки в суспільній свідомості, а й у законодавстві. В цьому випадку релігія природно буде протистояти протиправній поведінці, оскільки її імперативи будуть збігатися з правовими. Тим часом головною проблемою є відношення релігії до протиправної поведінки саме в суспільстві, для якого характерні такі риси, як релігійний плюралізм і секуляризація. Крім того неясно, як буде, наприклад, вести себе християнин серед індуїстів або індуїст серед християн. В даному випадку середови-

ще буде релігійним, проте його релігія не тільки не збігається, але багато в чому суперечить релігії індивіда. Таким чином християнин серед індуїстів знаходиться в несприятливому середовищі, а християнство в Індії або індуїзм, наприклад, в Німеччині не можуть вважатися силою, яка стримує злочинність» [11, с. 132].

Таким чином, немає однозначної відповіді про співвідношення злочинного і релігійного через відсутність методик, що дозволяють коректно зробити таке зіставлення. Завдання держави полягає в забезпеченні своїм громадянам свободи віросповідання та водночас і релігійної безпеки. Вирішення цього завдання можна досягти, якщо особи, відповідальні за її виконання в системі органів державної влади, будуть ґрунтовно обізнані про сутність релігії, її зміст, про методи можливо впливу на людину. А це означає, що: а) потрібна сформульована система поглядів на протидію злочинності в релігійному середовищі; б) потрібна спеціалізація осіб в системі органів державної влади; в) потрібні теоретичні розробки з цієї проблеми.

Література

1. Вагина Н.Б.. Криминологическая характеристика религиозной среды (Особенности преступности и нетрадиционные технологии подчинения лидеру организации адептов-последователей: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 : Ставрополь, 2000. 185 с.
2. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта / У. Джеймс ; пер. с англ. М. : Наука, 1993. 432 с.
3. Энгельс Ф. Анти-Дюринг / Маркс К., Энгельс Ф. // Сочинения. Т. 20. С. 328.
4. Маркс, К. К критике гегелевской философии права. Введение // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. т. 1, с. 414.
5. Гольбах П. Здравый смысл. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=44510>.
6. Фрейд, З. Психоанализ. Религия. Культура. М., Канон+РООИ «Реабилитация», 2014. С. 368.
7. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення : монографія. Вовк. Харків : Право, 2009. 224 с.
8. Hirschi T. Causes of delinquency. Los Angeles: University of California Press, 1969.
9. Stark R. Secularization, R.I.P. Sociology of Religion. Vol. 30, issue 3 (1999). P. 264.
10. Schur EM. Labeling Deviant Behavior. N.Y. Evanston – San Francisco – London, 1971.

11. Тихонравов Ю. В. Судебное религиоведение. М., «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. 272 с

Анотація

Талах А. М. Злочинність у релігійному середовищі: окремі аспекти. – Стаття.

У статті розкривається сутність злочинності у релігійному середовищі та її окремі аспекти. Злочинність в релігійному середовищі залишається фактично латентною, оскільки жертви злочинів, що знаходилися під нетрадиційними технологіями впливу з боку лідерів релігійних організацій, не вважають себе жертвами і не звертаються за захистом, зберігаючи своє положення в таємниці від близьких та громадськості. Завдання держави полягає в забезпеченні своїм громадянам свободи віросповідання та водночас і релігійної безпеки.

Ключові слова: злочинність, релігія, делінквентність, релігійний плюралізм, секуляризація.

Аннотация

Талах А. М. Преступность в религиозной среде: отдельные аспекты. – Статья.

В статье раскрывается сущность преступности в религиозной среде и ее отдельные аспекты. Преступность в религиозной среде остается фактически латентной, поскольку жертвы преступлений, находившись под нетрадиционными технологиями воздействия со стороны лидеров религиозных организаций, не считают себя жертвами и не обращаются за защитой, сохраняя свое положение в тайне от близких и общественности. Задача государства состоит в обеспечении своим гражданам свободы вероисповедания а заодно и религиозной безопасности.

Ключевые слова: преступность, религия, делинквентность, религиозный плюрализм, секуляризация.

Summary

Talakh A. M. Crime in a religious environment: some aspects. – Article.

The article reveals the essence of crime in a religious environment and its individual aspects. Crime in the religious environment remains virtually latent, as victims of crimes who have been subjected to unconventional technologies of influence by leaders of religious organizations do not consider themselves victims and do not seek protection, keeping their position secret from relatives and the public. The task of the state is to provide its citizens with freedom of religion and at the same time religious security.

Key words: crime, religion, delinquency, religious pluralism, secularization.